

JESÚS MONCADA
i la memòria estremida dels mequinensans
Per Krisztina Nemes

Per què no història?

Estremida memòria, la tercera novel·la de Jesús Moncada publicada el 1997, relata la història d'un cas de bandolerisme del segle XIX, els fets reals del qual van quedar gravats a la memòria popular de la comunitat afectada. L'escenari del crim és la ciutat natal de l'escriptor, la Mequinensa mítica del seu cicle novel·lesc, la data és 1877, el segon any de la Restauració Borbònica. Malgrat aquestes indicacions, però, Jesús Moncada sempre negava que volia escriure una novel·la històrica o una crònica novel·lada dels esdeveniments mequinensans de l'any 1877.⁽¹⁾ L'article que anuncia la publicació d'*Estremida memòria* al suplement cultural de *El País* es titula "No he escrito una novela histórica aunque pase en 1877"⁽²⁾, és una clara afirmació d'això, i l'entrevista amb l'autor ens revela què hi ha darrere d'aquesta protesta. Moncada ens recorda que el seu objectiu no era retratar un esdeveniment de fa 120 anys, en les seves paraules: "no estic interessat en l'arqueologia".

La memòria viva

El que li interessa, però, és la connexió entre el passat i el present, el que vol explicar en forma de ficció basada en fets històrics és la manera de com tracta aquest terrible crim la memòria de la comunitat. Al mateix article l'escriptor revela un fet que justifica la seva protesta contra la classificació de la seva obra com a novel·la històrica, diu que troba gairebé increïble el fet que molts del seu poble li comuniquessin que no estaven d'acord que ell recordés i expliqués aquesta història, ni en forma literària: "Parece mentira. pero me ha venido a ver gente de Mequinensa diciendo que no estaba de acuerdo con que recordara aquellos hechos" – afirma. "Jo, recuerdo de petit que aquesta història no deixava d'explicar-se. Com una d'aquestes coses que pesen dins de la memòria col·lectiva dels pobles. Una carrega que la vila arrossega des de fa molts anys".⁽³⁾ És per això, precisament perquè emfatitza que la seva intenció a l'escriure la novel·la no era reconstruir uns fets del passat, sinó demostrar el vincle viu d'aquests fets amb el present i explicar la tossuda pervivència dels fets en la memòria de la comunitat.

Els fets

La història ben coneguda en versions diferents per l'escriptor des de l'edat molt tendra era ja d'entrada un tema novel·lesc, però la història literària va començar a tramar-se al cap de l'escriptor quan uns amics li van proporcionar un manuscrit trobat entre els fitxers del jutjat de Casp.⁽⁴⁾ La relació inèdita del crim era obra d'Agustí Montolí, aleshores escrivà del jutjat, i es ti-

ulava: *Causa de Val Comuna, camino de Mequinensa*. La fotocòpia del manuscrit es troba ara en l'arxiu de Jesús Moncada. Aquell document va explicar els fets amb paraules d'un testimoni directe, contemporani del crim, que en resum anava així: El 25 d'agost 1877, el recaptador d'impostos del Banco de España, amb dos guàrdies civil per assegurar la seva defensa i amb un tragner de Mequinensa que es feia càrrec de les mules van marxar de Mequinensa amb 13.754 pessetes d'impostos cap a Casp. Abans d'arribar a Val Comuna, a la frontera entre els dos termes municipals, quatre bandolers armats els van atacar, van matar el recaptador i un guardià civil – l'altre, greument ferit, va fingir la seva mort i aquest ardit li va salvar la vida -. El també mequinensà tragner, paisà dels bandolers, va quedar ferit, els suplicava estalviar-li la vida, el van operar in situ, però tanmateix més tard el van matar a cops de sabre. El relat de l'escrivà del Jutjat de Casp enregistra les dades personals dels autors del crim: nom i cognom, edat, professió, estat civil, i fa constar que van ser Teixidor i Borbó que van forçar els altres dos, Sanjuán i Prunera per participar en l'atrancament, i aquest últim no va matar a ningú, va vomitar perquè es va marejar de la matança, va embenar les ferides del tragner amb el seu mocador, i no va acceptar ni un duro del botí. Registra també el fet que va ser Borbó qui va matar el tragner. L'afusellament dels inculpatos es va fer a la mateixa Mequinensa, cosa que no tenia cap justificació segons l'escrivà del jutjat de Casp que relata al seu document que la comitiva, a la sorpresa dels presos, es dirigia camí de Mequinensa enlloc d'anar a Saragossa. Agustí Montolí, representant humil de la justícia, ens explica també en aquest manuscrit les seves objeccions en relació del procés judicial, que són els següents: 1. el Capità General d'Aragó va senyalar que el cas seria tractat com un assalt contra la Guàrdia Civil i com a conseqüència seria competència de Tribunal de la Justícia Militar enlloc de la Justícia Estatal.⁽⁵⁾ 2. Així quatre membres del tribunal - format de cinc persones - eren de la Guàrdia Civil, del mateix cos armat que una dels víctimes. 3. El tribunal va pronunciar unànimement la sentència de mort a tots els presos independentment de la gravetat del seu crim, segon l'article 7 de les Reales Ordenanzas del Ejército que s'aplicava sempre en cas d'atacs contra la Guàrdia Civil. 4. Els advocats defensors van ser de l'exèrcit i sense cap formació judicial que tot i així estaven exclosos de la sala a l'hora de sentenciar el tribunal.

La memòria col·lectiva

Estremida memòria a part de tractar el funcionament de la memòria col·lectiva d'una comunitat petita, commemora la figura d'Agustí Montolí, un funcionari honest de la justícia espanyola de finals del segle XIX que lluitava per una justícia de veritat,

per un procediment legal honest i independent dels altres poders. En realitat, va ser la indignació i la crítica professional i ètica de la falta de justícia de l'escrivà del Jutjat de Casp redactats en forma de missatge per a la posterioritat que va inspirar Moncada a escriure la novel·la. Ell serà un dels protagonistes de la novel·la que Moncada honra pel fet de guardar el seu veritable nom.

La comunitat petita i molt unida de Mequinensa i l'ombra de la vergonya dels criminals mequinensans surant sobre tot el poble fan que Moncada decidís canviar la identitat de tots els personatges, perquè 120 anys més tard la memòria del poble no hagués pogut suportar la confrontació amb aquell esdeveniment. L'escriptor formula aquesta decisió seva de manera molt poètica al començament de la novel·la: "*Sorollar difunts i desarrelar-los de la mort planteja una qüestió certament espinosa: la tenebra, per assolada que sembli, regolfa tard o d'hora a la banda dels vius*".⁽⁶⁾ Aquesta frase reflecteix la convicció de l'autor que existeix un lligam molt fort d'aquells esdeveniments amb el present. A Moncada que pertanyia a la mateixa comunitat mnemònica li va parèixer pertinent canviar la identitat de tothom (amb dues excepcions⁽⁷⁾) en el cas d'un esdeveniment que va tenir lloc feia 120 anys, evidència molt clara que es tracta d'uns fets que pertanyen a la memòria comunicativa i viva del poble, que pels descendents representen implicació directa. És per això que no es poden qualificar com esdeveniments històrics que Moncada anomena irònicament "arqueologia". L'escriptor no s'interessa per les petjades concretes d'un esdeveniment per poder reconstruir els fets d'antany per mera curiositat científica. Encara que ell també posa la pregunta clàssica d'historiadors "per què?", vol donar una explicació del que va passar i parteix d'uns fets històrics concrets i documentats, l'interès de Moncada rau en la història viva, tangible que ens afecta, en la memòria dels esdeveniments que forma la consciència de la comunitat a distància de 120 anys, en les maneres de recordar i els canvis d'aquestes maneres. Com ho afirma en una entrevista ja citada abans: "Jo sempre havia sentit versions diferents de la història, deformada pel pas dels anys, per ignorància o per intenció de deformar-la. Però la relació dels fets de l'escrivà de Casp, que em va arribar a les mans, em va ser un bon suport per explicar la pervivència dels fets en la memòria col·lectiva".⁽⁸⁾

La història novel·lada com una justícia literària

L'eix central de la trama de la novel·la no és el crim mateix, ni els autors o les víctimes, sinó la qüestió moral de la justícia injusta. Agustí Montolí que va redactar la seva relació com escrivà adjudicat al cas, va deixar constància que un dels presos, Prunera, era òbviament innocent, i que el jutjat

n'era conscient, lo qual vol dir que la sentència de mort unànime va castigar un home que va participar en el crim sota amenaça mortal dels autors principals, que no va matar a ningú, que no va tenir part del botí i que intentava salvar la vida del traçiner embenant-li les ferides. Per tant, aquesta sentència de mort era injusta, i la novel·la serveix com una mena de rehabilitació literària per a la persona real darrera el personatge literari.

La història del crim i del càstig contada en la novel·la és en contacte inseparable amb el temps real de l'escriptor: "*la comitiva que ha sortit de Casp a la matinada no arriba solament a la Mequinensa de 1877; també ho fa a la de 1995*".⁽⁹⁾ Aquesta frase denota que recordant els fets de fa 120 anys, la seva memòria està lligada tant al passat com al present. Ja hem mencionat que en una entrevista Moncada refereix al fet estrany i "gairebé increïble" que gent de Mequinensa li escriu cartes i li fa trucades per comunicar-li que no estan d'acord que ell tracti el tema. A la novel·la també apareix aquest motiu, una companya d'infància de l'escriptor (personatge fictici) s'estranya pel fet: "*Per què un esdeveniment de fa més d'un segle provoca reaccions d'aquesta mena? Per què el comunicants no s'identifiquen? Això em posa la mosca al nas, m'esperona la curiositat per una història que, per a mi, mai no havia passat d'una contalla de la vora del foc*".⁽¹⁰⁾ Alguns membres de la comunitat de Mequinensa acusen l'escriptor i els seus col·laboradors que són uns còmplices dels assassins de Vallcomuna i per això els hi deixen roba penjada al picaporta.⁽¹¹⁾ Aquest gest és una mena de senyal simbòlic de la seva culpabilitat, una acusació o una estigmatització a la Antigua. També trobem la manera d'estigmatització més adequada als anys '90 o sigui el temps de la composició de l'obra: "*un espray negre a la porta metàl·lica del garatge... que us acusava de còmplices actuals dels assassins de la Vallcomuna*".⁽¹²⁾

Per què, malgrat totes aquestes amenaces i acusacions de part de la seva comunitat, l'escriptor relata aquesta història proscria i emprèn sorollar els difunts que fa regolfar la tenebra i arriba a la vida dels vius? Perquè Moncada pensa que darrera de la llegenda manta vegades recontada i la memòria no reconciliada hi ha la injustícia de la Justícia en la qual no s'aplicaven els principis de la justesa, de la proporcionalitat, ni de la equitat o de la imparcialitat. De fet, no era un judici correcte perquè els jutges eren del mateix cos que les víctimes per tant el seu objectiu era més aviat la venjança que no pas la voluntat d'aclarir la veritat i infligir uns veredictes proporcionals al crim comès per cadascun dels bandolers. En el manuscrit original d'Agustí Montolí trobem la paraula *inquisitorial* amb la qual l'escrivà qualifica el procés judicial. Evidentment, l'autoritat volia demostrar força i donar un càstig exemplar que no tenia que veure amb

els principis abstractes de la veritat, sinó amb el poder i l'ordre. Aquesta justícia a llarg termini no va ajudar la reconciliació i l'al·leujament de la memòria de la comunitat.

L'escriptor, jutge perspicax però empàtic

És molt interessant el que Moncada ens mostra en *Estremida memòria* sobre el funcionament de la memòria col·lectiva del seu poble natal. La novel·la explica clarament que Mequinensa no tenia cap interès en allargar el procés judicial a favor de la veritat o un càstig més equitable. Els mequinensans – autoritat i gent igualment – amb poques excepcions més aviat liberals amb un sentit més desenvolupat pels principis abstractes de la justícia i dels drets humans en general volien que el judici s'acabés el més aviat possible i ells poguessin demostrar que tot i que eren mequinensans, no eren assassins, al contrari, que odiaven els assassins i els exclòien de la seva comunitat. El poble no volia un procés allargat i aguantar que la gent dels pobles del voltant els tractessin com a còmplices dels assassins, exigien ells mateixos un càstig exemplar “que els matin com gossos rabiosos”.⁽¹³⁾ Com a ciutadans de Mequinensa, tothom d'aquesta comunitat tenia l'estigma de la vergonya adherit al nom de la ciutat fins que vivia la memòria dels fets sangonosos. Moncada registra aquest neguit de l'autoritat municipal, i també entre la gent normal i corrent. La decisió de l'autoritat central d'afusellar els condemnats a Mequinensa provocava malestar entre els pròcers de la ciutat que es preocupaven per la reputació de la vila: “Sembla que vulguin castigar-nos pel crim de quatre malvats... Afusellant-los aquí pretenen cobrir-nos de vergonya; mai no ens la traurem de sobre”⁽¹⁴⁾ El barquer del poble es preocupa igualment per les conseqüències d'aquesta mala reputació:

“Ara que la vila començava a asserenar-se (després de la situació insegura del sexenni, la primera Guerra de Cuba (1868-78), la 3a guerra carlina, les insurrexions cantonals) ens cau a sobre una vergonya horrible... Mequinensa no en té la culpa, que no se li pot carregar el que va ser obra de quatre bojos”⁽¹⁵⁾

És d'aquest estigma que la gent de Mequinensa vol desfer-se, és per això que considera tabú reobrir el cas encara que sigui en forma literària i no en forma judicial. La comunitat no s'interessa en una versió nova que rehabilita un dels seus conciutadans, què s'hi pot guanyar amb aquest nou compte? Un assassí de menys però a quin preu? Com a conseqüència del cas reobert tothom veurà de nou la roba bruta de Mequinensa, i el cas recobert de pols, oblidat gràcies a la feina guaridora del temps (tenebra que semblava assolada) ara es convertirà en un tema literari i eternitzarà l'estigma de la ciutat en la memòria escrita, en les pàgines del patrimoni cultural del país.

Els marcs i el funcionament de la memòria col·lectiva

Maurice Halbwachs, l'autor del concepte de la memòria col·lectiva, dona la definició següent del concepte: la memòria col·lectiva és un saber comú dels membres del grup que es desenvolupa a través de comunicació lingüística, està sempre lligat amb el temps i l'espai, i denota la identitat del grup. Halbwachs subratlla un tret molt important de la memòria que més tard altres teòrics (Nora, Assmann) també ressalten: la memòria no és merament una reserva estàtica i acumulativa, sinó un poder de reconstrucció actiu i dinàmic, es a dir, la memòria construeix els seus fets en el temps sempre canviant, i esbossa la imatge del passat sempre segons el marc de referència donat. La “memòria creativa” és doncs una capacitat activa i reestructora que serveix també per coordinar i reconstituir la experiència viscuda, no només per registrar-la. O sigui la memòria no reproduceix el món de les coses viscudes, sinó que és una eina que serveix per la seva interpretació. La memòria col·lectiva no és simplement una suma de les memòries individuals, sinó a priori és una construcció social. Existeix un procés de recordar-se fora de l'àmbit individual en el qual els individus participen a raó dels seus interessos en part religiosos, socials, parentals, econòmics o emocionals. La memòria individual necessita un marc social de recordar, puix que mai no ens recordem sols, i aquest marc és sempre un grup social concret. En el cas de la obra moncadiana aquest medi és la vila de Mequinensa o “el Poble”. Els vilatans de Mequinensa no viuen aïllats sinó immersos dins una col·lectivitat que unes paraules de l'autor demostren clarament:

“És impressionant el que arriba a pesar tota una col·lectivitat a l'hora de veure i valorar uns fets que han passat. Jo, com a personatge que formo part de la realitat mequinensana, em considero inclòs en el personatge col·lectiu que surt a cada una d'aquestes novel·les o sento el mateix que senten els mequinensans davant els fets que els afecten, tant a 'Camí de sirga', com a 'Estremida memòria'”.⁽¹⁶⁾

Investigació moncadiana sobre la memòria col·lectiva dels seus, humor i lucidesa

És per això que tenim una anàlisi molt escrupolosa i autocrítica de la memòria mequinensana que a més d'aquest rigor científic té també un afany d'apropar-se a la veritat enlloc de mitificar els fets passats com una llegenda romàntica “a la Serralonga” o intentar a exculpar la comunitat acusant d'incompetència els jutges d'aleshores. En lloc d'aquestes “falsificacions” – un popular i l'altra erudita – Moncada ens descriu les maneres de tergiversar

la història més habituals en una comunitat ebrenca petita i tancada de finals del segle XIX. En veurem tres tipus: 1. la esotèrica, 2. la romancera, i 3. la mala memòria. El primer tipus en les paraules immillorables de l'autor:

"Després, la boira va embolcallar els fets com un sudari. Una Mequinensa atuída, conscient de la humiliació que li havien infligit, va començar a falsejar-los per deslliurar-se'n. D'una banda, va recórrer a la fatalitat: una astròloga local va recordar...que la conjunció planetària al moment de la naixença (del capitost dels bandolers) el predestinava a cometre un crim espantós.... si la matadissa de la Vallcomuna era inscrita a l'ordre universal, qui podia culpar la vila d'un fat indefugible?"⁽¹⁷⁾

Apareix també un romanço publicat arran dels fets, "aquesta brutícia",⁽¹⁸⁾ on acusava el governador del castell (per tant el representant del poder central, militar) d'instigador del delictes que òbviament exculpava els veritables autors del crim. Moncada és conscient que el romanço vol fabricar uns herois dels bandolers que de fet havien comès un crim espantós i no ho mereixien, per tant rebutja "aquesta brutícia" per ser fals. L'objectiu d'aquesta falsificació és apartar la culpa, inventar un cap de turc plausible i acceptable que substitueix els autors del crim mequinensans i restableix la imatge de la comunitat que pot servir per l'autoestima.

El tercer mètode mitjançant del qual la comunitat mequinensana –*"el sector més cándid de la vila, oblidant que els noms i els llocs de naixement dels bandolers constaven arreu"*⁽¹⁹⁾– intentava deslliurar-se de l'ombra del crim amb el pas dels anys proclamant que, *"a tot estirar, només un dels assassins era mequinensà"*.⁽²⁰⁾ Amb l'ajut d'aquestes maneres de tergiversació mnemònica descrites fidelment per Moncada, els vilatans es justificaven davant l'espill de la Història.

No els quedava altra oportunitat, perquè no podien recórrer al mètode habitual que feien servir en casos semblants. "Una altra cosa hauria estat si no haguessin mort un xicot de la vila"⁽²¹⁾ sona la frase varies vegades de la boca dels besnéts dels carboners que van 'personar-se' a Ca la Vila el 27 d'agost 1877 per identificar els autors del crim. Els besnéts fictius que saben que Moncada escriu una novel·la sobre aquella història van a veure l'escriptor per afirmar que ni el besavi, ni el seu germà van actuar per motius personals i no tenien comptes pendants amb els sospitosos. Aquesta reacció tardana es deu al fet que des del punt de vista de la vila els carboners podrien semblar traïdors perquè donen testimoni que van veure i reconèixer els quatre sospitosos mequinensans armats a prop del lloc del crim que semblaven anaven de caça. Si no haguessin mort aquell xicot també mequinensà, la cosa hauria estat del tot diferent. Com diu una de les obreres de la fabrica de regalèssia: *"...el món po-*

dia felicitar-se per la desaparició d'un recaptador d'impostos i d'un guàrdia civil. Una sangonera menys, un botxí menys, dos rapinyaires al clot. Els pobres ho celebrarien".⁽²²⁾ L'únic lamentable de l'assumpte era la mort del xicot de Mequinensa que va canviar l'estratègia habitual dels vilatans: el silenci. En *Camí de sirga* trobem el cas d'un atemptat contra un dels nobles liberals, propietari de fabriques, llaüts i mines. Van arribar a la vila una parella de guàrdies civils i un funcionari del jutjat per prendre la declaració dels testimonis, però ningú no deia res, *"un silenci espès va caure sobre la vila"*.⁽²³⁾ Va passar el mateix quan van matar Pere dels Sants, un pinxo de cafè amb vuit punyalades. El mateix funcionari era incapaç de treure una paraula dels veïns i el silenci es repetí amb la promesa de la víctima. Per què aquest silenci? La gent de Mequinensa ho tenia molt clar,

"(...) la vila es defensava de la gent forastera armada amb coses més temibles que punyals o escopetes: els funcionaris esgrimien papers. Hi escrivien paraules incomprensibles i després la gent anava a la presó o li embargaven la casa, la terra o la barca. A més...què n'havien de fer la gent de la capital, del que passava a la vila?"⁽²⁴⁾

Aquest era doncs el mètode de la autodefensa més justificada que no es va poder aplicar en el cas de la Vallcomuna perquè entre les víctimes desconegudes, gent de fora sense nom, representant de les autoritats que a més van venir per sagnar la gent de Mequinensa amb contribucions, hi havia un dels seus, el traginer. *"Si no haguessin mort aquell xicot"* la vila hagués pogut respondre amb silenci per defensar-se, i la causa perquè els carboners van 'personar' a Ca la Vila era la mort d'un jove innocent de la vila que ni l'instint tribal d'autodefensa va poder esborrar.

La nostra època històrica s'anomena moltes vegades com a època de la memòria o de la conjuntura memorial, en la qual molts intenten a donar una definició correcta de les relacions entre els continguts de la memòria i la pràctica de la historiografia. El paper dels testimonis encara vius i la memòria portada per ells es valora més a la recerca històrica la imparcialitat i objectivitat de la qual era assegurada prèviament per fet que els historiadors utilitzaven únicament fonts genuïnes de les estantries dels arxius pel seu treball. La memòria sempre sospitosa, parcial i subjectiva en els ulls dels historiadors, però, va guanyar els seus drets civils com a terreny d'investigació historiogràfica malgrat el fet que és òbviament esbiaixat i lligat al present i a la identitat del grup. Les persones i els grups escullen del conjunt amorf de les coses passades a la seva vida uns elements considerats com a dignes per recordar o per oblidar segons les lleis de la seva política memorialista, per construir la seva identitat. Des d'aquest punt de vista és evident perquè la vila anomena a l'escriptor còmplice

dels assassins de fa 120 anys, puix que la vila s'aposta per la identitat purificada de la comunitat que amb l'aparició de la novel·la rep una ferida molt greu de la mateixa manera que la va rebre fa 120 anys quan el crim va tenir lloc. Perquè obrir de nou la carpeta causa que els fets vergonyosos ocorrin una altra vegada i deixin de nou la seva ombra sobre la comunitat.

Malgrat que en el títol de les altres dues novel·les de Jesús Moncada no hi figura la paraula memòria, aquestes són igualment novel·les de memòria on l'escriptor vol deixar constància de la memòria dels seus en forma de ficció i escull la memòria com agent mediador. *La galeria de les estàtues* (1992) és una novel·la policíaca fascinant i plena de girs inesperats, una història dels anys 50 que té lloc a Torrelloba (Saragossa). El protagonista pertany a la mateixa generació que l'escriptor mateix, els membres de la qual creixien en els anys més obscurs de la postguerra i, quedaven protegits pels seus pares que callaven sobre el passat. Tanmateix, quan ja no és un nen i se'n adona que la seva fórmula personal no quadra amb les explicacions ofertes pel règim, comença a buscar respostes sobre el tabú del passat. Aquestes respostes, però no poden ser donades sense conèixer la història de la segona república i de la guerra civil callada per tothom però més aviat per les víctimes i perdedors. En la família del protagonista, un jove de Mequinensa que fa els seus estudis a la capital de la província, trobem persones de les dues Espanyes, de bàndol nacional i republicà igualment, però del seu pare que va morir com a soldat de l'exèrcit republicà mai ningú li parla. Una situació inacceptable per un jove adolescent que vol construir la seva identitat, però li falta "la meitat de l'ànima" per poder fer-ho. La galeria de les estàtues és una novel·la de memòria en el sentit clàssic que demostra la falta desanimant, pesant i destructiva de la memòria, la seva renaixença necessària i l'impuls irreprimible de la nova generació que vol definir la seva identitat, per tant posar les peces de trencaclosques al seu lloc.

A *Camí de sirga* (1988) la memòria de l'escriptor reconstrueix la imatge de la seva ciutat natal destruïda de manera lenta i molt cruel durant els anys de la dictadura franquista de peces de mosaic de vides paral·leles i encreuades. En la novel·la la frase que formula l'ètica de l'escriptor neix al primer dia de la destrucció de la vila:

"Potser els carrers, les places, les cases, els dos rius amollaven desesperadament els records perquè algú els recollís abans de la demolició i de l'escampadissa ineludible. Tant se val, l'evocació no havia estat mai de la vida tant precisa com aleshores".⁽²⁵⁾

Aquesta evocació molt lírica, però, no impedeix el rigor que el autor -que es fa responsable per recollir els records- aplica a cada pas quan deixa constància del record de cadascú. Aquí també re-

butja la mitificació de la destrucció de la vila perquè reconeix en ella la intenció dels mequinensans de quedar bé davant la història utilitzant el mètode de la victimització. La novel·la comença amb la descripció de la destrucció de la primera casa de Mequinensa el dia 12 d'abril del 1970 i amb la presentació d'una crònica anònima que *"va aplegar un feix de testimonis colpitors sobre l'esdeveniment"*.⁽²⁶⁾ Aquella crònica *"recollia l'aturada del rel·lotge del campanar esdevinguda la vigília enmig d'un capvespre tempestuós"*,⁽²⁷⁾ *"parlava del silenci espès en els carrers deserts"*, i afirma que *"els vilatans van sentir-se sotragats fins al moll de l'os pel començament del desastre"*.⁽²⁸⁾

Moncada demostra ironitzant com s'ha de representar un esdeveniment tràgic segons el cànon de les convencions literàries del romanticisme que escau més amb el perfil d'una crònica popular. Totes aquestes eines literàries serveixen per encaixar la història en un esquema tràgic i d'aquesta manera magnificar la tragèdia que ja era prou gran sense efectes literàries. Moncada vol ser absolutament sincer als fets i desmenteix l'afirmació de la crònica que la vila quedà en suspens, els cors deixaren de batejar, el soroll del tro va estendre per carrers i places com un redoblament fúnebre i va ressonar per la vall de l'Ebre com un anunci de la malesa, i diu que la destrucció de la primera casa es va efectuar ràpidament, va sonar només *"un tro breu en una vila tan acostumada a sentir les barrinades de les mines que no va parar-hi esment"*.⁽²⁹⁾ Una frase senzilla, sense efectes literaris que ens entristeix profundament.

Mor la vila, un parent nostre

Segons Moncada la gent de Mequinensa s'enganyava en entestar-se a convertir el dia 12 d'abril del 1970 en una data clau del seu drama col·lectiu, i s'equivocava també quan es sentia culpable de no haver assistit a l'esdeveniment. Per què és important parar-hi esment? Per què la gent pensa que atribuint-hi una importància compleix el seu deure històric? Perquè la manera clàssica de desenvolupar una història és donar-l'hi un marc cronològic. Cada història passa en el creuament d'un temps i un lloc, és un punt coordinat que la demarca, com el data de naixença marca la història personal de cadascú. De fet en el terreny de les històries acabades, o sigui al cementiri (lloc) trobem dos dates, del naixement i de la mort (temps) de cada protagonista. Donar un marc temporal era la primera forma de la historiografia dels grecs i dels romans també (annales). Aquesta forma d'escriure història no marcava res més que l'esdeveniment i la seva data, com si el què? i el quan? fos explicació suficient en sí. Per tant, desatendre un tal moment d'importància cabdal per a la història pot causar mala consciència que s'ha d'ajustar amb l'ajuda de la narració

que fabrica una història impecablement tràgica amb tots els elements premonitoris, esgarrifosos, dramàtics que calen per a magnificar la tragèdia en la qual tots els protagonistes actuen com cal segon els estereotips d'una història tràgica.

La ingenuïtat de la memòria per protegir-nos de la dolor o de la vergonya

Moncada, però, no vol assistir a aquell procés i les seves novel·les de memòria volen reconstruir el mosaic genuí del passat. Esmicola el temps i enganxa les estelles complementàries de les memòries individuals una al costat de la altra per redescobrir la imatge. Mentrestant no para de formular els seus dubtes sobre l'autenticitat de la memòria col·lectiva en la qual els habitants de la vila són tots o herois dramàtics, o víctimes tràgiques però sempre persones del bon costat, moralment irreprotxables. L'epítet *estremida* per marcar la memòria refereix al fet que aquesta facultat humana que és el principal responsable del desenvolupament de la consciència històrica és una font més aviat insegura. Les forces de l'oblit l'assalten sense parar i de vegades voluntàriament, i si ens dediquem al seu estudi, hem de tenir en consideració totes aquestes propietats seves. Jesús Moncada era un observador molt perspicax del funcionament de la memòria col·lectiva que a més tenia el do literari de poder descriure-ho en forma humorística que no treu res del rigor científic de les seves observacions. En la *Estremida memòria* ell troba un camí encara no trepitjat entre la història registrada en el manuscrit del Casp i les versions de la tradició oral de la vila, i eixampla el terreny de la història amb les eines de la ficció que serveixen per buscar una veritat més autèntica. Registra el fet de tergiversació històrica introduint-hi un personatge omniscient, i diu:

"Només una persona va tenir l'oportunitat de seguir pam a pam la jornada i des d'un observatori immillorable..., el telegrafista. Amic íntim de l'avi..., va explicar-li confidencialment el que va veure, sota una condició: no podia escampar-ho, per raons d'ètica professional (Què n'hauria dit el senyor Morse?) fins que ell no fos a l'altre món". Quan 30 anys més tard l'amic va morir i l'avi va poder donar veu a la seva versió, els fets revelats ja no interessaven a ningú, perquè "no encaixaven amb l'evolució que els esdeveniments del 1877 havien experimentat a la memòria col·lectiva; era una més de les peces que el temps havia deixat de banda en acoblar i soldar el trencaclosques, una operació que avi va presenciar amb estupefacció...".⁽³⁰⁾

Aquesta operació en la qual hi participa la majoria dels vilatans d'una manera més o menys conscient està descrita varies vegades a *Camí de sirga* on podem seguir el desenvolupament èpic de la batalla de Tetuan, una narració demanada manta

vegades pels contertulians, enriquida amb detalls del vell veterà o la confecció de la història d'un atac dels carlins del general Cabrera contra la vila, baluard liberal de la època. Moncada no només va descobrir aquest tipus de tergiversació oral deguda a l'afany de narrar, sinó també la va poder recrear la seva versió literària en un estil inimitable d'ironia moncadiana. El relat ens narra una nit més negra que l'estalzí quan els ciutadans obriren foc granejat contra les ombres sobre el riu d'on semblava venir l'atac carlí, però l'endemà no van trobar cap rastre de l'enemic vençut. No obstant això, hi havien evidències irrefutables, com, per exemple, la rasca en una galta del propietari de la Fonda,

"atribuïda sense manies al cop de sabre d'un carlí que havia aconseguit pujar als baluards. L'enemic, un oficial – afirmació rotunda d'un calafat que el recordava perfectament ja que ell es trobava durant l'atac al costat del fondista -, va romandre més d'una setmana dalt del parapet amb el sabre enlaire... fins que l'apotecari..., escèptic, però, per si de cas, compadit del carlí, a qui la reconstrucció de la batalla oblidava en aquella postura tan incòmoda, decidí fer memòria i recordar que el metge havia resolt l'afer liquidant l'oficial enemic d'un tret de pistola..., el metge, que en realitat s'havia estat arraulit darrera un parapet tremolant de por... decidia mentalment rebutjar els infundís de certes cartes anònimes on algun enredaire li assegurava que el farmacèutic, al capdavant un cavaller irreprotxable, li remava la dona".⁽³¹⁾

La memòria de Jesús Moncada no vol semblar una base sòlida de coneixement però sí un intent d'apropar-se a la veritat. L'escriptor reconeix els mecanismes del funcionament de la memòria col·lectiva, i fa servir les seves versions creades per ressaltar amb humor i ironia les característiques del seu univers. Tot i ironitzant, fa una versió consolidada. Sap perfectament que malgrat els seus esforços per captar-la, la versió que ens explica no és la veritat, sinó la manera com la recorda ell. I sap també que no és possible reconstruir els fets mateixos, però almenys és possible registrar com els recordem. El seu intent de recordar ens va salvar un món esmicolat, fet un trencaclosques les peces del qual representen les memòries individuals literàriament reconstruïdes cadascuna amb la seva veritat que finalment resulta en una versió ben eixamplada, lírica, irònica i testimonial de la veritat narrativa i històrica.

Fonts de l'arxiu familiar:

Jordi Malé i Peguerols, *Revista de Catalunya*, 121. Guia de lectura setembre 1997

"No he escrito una novela histórica aunque pase en 1877", *El País*, 16 febrer 1997.

"He fet un al·legat contra la pena de mort sense pretendre-ho", *Avui*, 16 febrer 1997. Entrevista de Jordi Capdevila amb Jesús Moncada

Entrevista amb Jesús Moncada, *Regió 7*, 1 d'octubre de 1997, apartat Ofici d'escriure

Fonts literàries

Jesús Moncada, *Estremida memòria*, Barcelona: La Magrana, 1997.

Jesús Moncada, *Camí de sirga*, Barcelona: La Magrana, Els llibres de butxaca, 1999.

Jesús Moncada, *La galeria de les estàtues*, Barcelona: La Magrana, 1992.

Fonts d'internet

CIRAC FEBAS, Jesús. 12 Juny 2015. *El Agitador*: Jesús Moncada y el manuscrito encontrado a Caspe <http://www.bajoaragonesa.org/elagitador/jesus-moncada-y-el-manuscrito-encontrado-en-caspe/>

HALBWACHS, Maurice. *Les cadres sociaux de la mémoire* 1925, a http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs-maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf

HALBWACHS, Maurice. *Mémoire collective* 1950 posthumus kiadás http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs-maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf

Bibliografia

ARÓSTEGUI, Julio. *Memorias, historias y confrontaciones. Los conceptos y el debate in Josefina Cuesta Memorias históricas de España (siglo XX)*. Madrid: Fundación Francisco Largo Caballero, 2008. p. 21.

BARCELÓ, Miquel; DE RIQUER, Borja; UCELAY DA CAL, Enric: *Sobre la historiografia catalana*, L'Avenç, 1982. pp. 456-461.

RICOEUR, Paul: *La mémoire, l'histoire, l'oublie*, Paris: Éditions du Seuil, 2000.

NOTES

(1) Jordi Malé i Peguerols, *Revista de Catalunya*, 121, Guia de lectura setembre 1997.

(2) "No he escrito una novela histórica aunque pase en 1877" *El País*, 16 febrer 1997.

(3) "He fet un al·legat contra la pena de mort sense pretendre-ho", *Avui*, 16 febrer 1997. Entrevista de Jordi Capdevila amb Jesús Moncada.

(4) Jesús Cirac Febas, 12 Juny 2015. "He fet un al·legat contra la pena de mort sense pretendre-ho", *Avui*, 16 febrer. Entrevista de Jordi Capdevila amb Jesús Moncada.

(5) Jesús Cirac Febas, 12 Juny 2015. *El Agitador*: "Jesús Moncada y el manuscrito encontrado a Caspe", trobem el nom de la persona real que va fer arribar el manuscrit a la mà de Moncada, que consti aquí Florencio Repollés (padre).

(6) Durant el sexenni liberal 1868-1874, els generals Prim i Serrano van fer una nova llei que estipulava que els crims comesos contra la seguretat interior de l'estat seran tractats per tribunals estatals normals enlloc de tribunals militars, excepte crims comesos contra el cos de l'exercit o de la Guàrdia Civil. Aquesta llei intentava a posar fi a la practica generalitzada de pronunciamientos i com a conseqüència d'aquests les intervencions de part de l'exèrcit a la vida publica durant el segle 19. És important veure que la única excepció que la llei fa és el cas d' atacs contra cossos armats que de fet representaven l'autoritat estatal del poder central. L'objectiu de l'atac dels bandolers era robar diners i fer-se ric, i no pas rebel·lió contra

l'autoritat central, la llei d'excepció es va aplicar al seu cas perquè l'any 1877 l'època d'incertesa política era encara molt a prop i convenia mostrar força i exemple.

(7) Jesús Moncada, *Estremida memòria*, Barcelona: La Magrana, 1997. p. 5. Les citacions de la obra a continuació apareixeran en forma: **EM** i nombre de pàgina.

(8) Montolí, l'escrivà de Casp i Borbó ("un cognom tan il·lustre que el lector el reconeixerà a cop d'ull" EM 5.). Sense voler endinsar-me més en detalls sobre el cognom que segons la opinió pública de la gent de Mequinensa literària "li ha costat la pell...tant se val si tenia la culpa com si no" (EM 202.) a un dels presos, mencionem només que Moncada "n'atribueix l'origen a l'estada al castell d'un parent de la família real, que hauria reconegut els bastards nascuts de les seves relacions amb una mequinensana, però és molt difícil precisar la primera inscripció del cognom al registre de la vila; els arxius del jutjat van ser cremats el 1870... N'hi ha tanmateix, documentació d'una altra mena: la semblança entre Ferran VII" i persones "d'altres branques dels Borbons mequinensans" EM 118. Segons l'explicació del lingüista Hèctor Moret van ser els jueus o els moros conversos a qui van regalar uns cognoms tan il·lustres com de la família real Borbó o del senyor propietari de la vila de Mequinensa: Moncada o Montcada.

(9) *Avui*, 16 febrer. Entrevista de Jordi Capdevila amb Jesús Moncada.

(10) Jesús Moncada, *Estremida memòria*, Barcelona: La Magrana, 1997. p. 57.

(11) EM 88.

(12) EM 210.

(13) EM 276.

(14) EM 233.

(15) EM 234.

(16) EM 65.

(17) Entrevista amb Jesús Moncada, *Regió 7*, 1 d'octubre de 1997, apartat "Ofici d'escriure"

(18) EM 307-308.

(19) EM 238.

(20) EM 308.

(21) Ibid.

(22) EM 187.

(23) EM136.

(24) Jesús Moncada, *Camí de sirga* 48.

(25) Ibid 49.

(26) Ibid 36.

(27) Ibid 9.

(28) Ibid.

(29) Ibid.

(30) Ibid 13.

(31) EM 147.

(32) Camí de sirga 92-94.

Krisztina Nemes
Dra. en Història per la Universitat de Szeged
Universitat de Pannonia (Veszprém)